

TARP KONFLIKTO IR SUARTĖJIMO: DONELAIČIO SIMBOLIO AKTUALIZAVIMAS XIX A. PABAIGOJE – XX A. PABAIGOJE PRŪSIJOS LIETUVOJE IR KLAIPĖDOS KRAŠTE

Vasilijus Safronovas

ANOTACIJA

Apšvietos epochos Prūsijos Lietuvos poetas Kristijonas Donelaitis (1714–1780), XIX a. pabaigoje pirmą kartą paverstas simboliu, jau ilgiau kaip šimtmetį yra viena ryškiausių regiono atminties vietų. Straipsnyje analizuojama, kokiuose kontekstuose XIX a. pabaigoje – XX a. pabaigoje šis simbolis buvo aktualizuojamas Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte. Parodoma Donelaičio traktuočių kaita – nuo išteklaus Prūsijos Lietuvos regioniniam patriotizmui palaikyti, simbolinės lietuvių nacionalinės kultūros figūros iki Donelaičio „sutarybinimo“ ir jo pavertimo ištekliumi lietuvių nacionaliniam savitumui TSRS ribose palaikyti. Reikšminio turinio, kuriame funkcionavo Donelaičio simbolis, ir jo simbolinių išraiškų analizė rodo, kad Donelaitis per visą nagrinėjamą laikotarpį nuolat buvo figūra, skatinusi ne tik kultūrų suartėjimą, bet ir konfliktą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Donelaitis, kultūriniai kontaktai, regioninis patriotizmas, lietuvių nacionalizmas, atminties vietos.

ABSTRACT

Kristijonas Donelaitis (1714–1780), poet of Prussian Lithuania of the epoch of Enlightenment, who was first turned into a symbol in the late 19th c., for more than a century has been one of the brightest memory sites in the region. The paper analyzes the contexts in which the symbol was actualized in Prussian Lithuania and Klaipėda Region in the late 19th to the late 20th c. The change in the interpretations of Donelaitis is presented: from the resource for the maintenance of Prussian Lithuanian regional patriotism, a symbolic figure of Lithuanian national culture, to the Sovietization of Donelaitis and his turning into a resource for the maintenance of the Lithuanian national uniqueness within the boundaries of the USSR. The analysis of the meaningful content in which the symbol of Donelaitis functioned and of its symbolic expressions proves that, over all the analyzed period, Donelaitis has been a figure that encouraged not only the convergence of cultures, but also a conflict.

KEY WORDS: Donelaitis, cultural contacts, regional patriotism, Lithuanian nationalism, sites of memory.

*Dr. Vasilijus Safronovas, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: safronovas@gmail.com*

Kristijono Donelaičio, kaip epochos asmenybės, kūrėjo, poeto, akademinis aktualizavimas nuo XIX a. pr. buvo patyręs kelis postūmius, kurie literatūroje jau yra atskleisti daugelio autorių, pradedant vienu pirmųjų Donelaičio biografų Franzu Tetzneriu¹, baigiant Alina Kuzborska². Tačiau šis straipsnis skirtas istoriografijoje dar beveik nenagrinėtam klausimui. Juo siekiama atskleisti Donelaičio pavertimą simboliu, šiam simboliui priskiriamų reikšmių kaitą ir aktualizavimo kontekstus. Šiuo požiūriu pradinė straipsnio chronologinė riba – XIX a. pabaiga – pasirinkta neatsi-

¹ TETZNER, F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitiuss. *Altpreussische Monatsschrift*, 1914, Bd. 51, S. 171-187, 250-270.

² KUZBORSKA, A. Eine doppelte Rezeption: Christian Donalitiuss versus Kristijonas Donelaitis. In *Ostpreußen – Westpreußen – Danzig: Eine historische Literaturlandschaft*. Hrsg. von J. STÜBEN. München, 2007, S. 259-284.

tiktinai. Prisimenant Augusto Schleicherio iniciatyvą vėl aktualizuoti Donelaičio kūrybą, reakciją į A. Schleicherio veikalą ir naujos Georgo H. F. Nesselmanno parengtos Donelaičio kūrinių laidos pasirodymą XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, būtų galima teigti, kad akademinis Donelaičio pažinimas ypač suintensyvėjo būtent tuo metu. Nepaisant to, apie jo figūros simbolinę panaudą galime kalbėti tik nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio. Būtent tada Donelaičio simbolis tampa visuomeniškai aktualus, pasitelkiamas konsoliduojančiais, savojo savitumo ir atskirumo apibrėžimo tikslais.

Pagrindinė tezė, kurią bandoma pasakyti šiuo straipsniu, yra tokia: aktualizuojant Donelaičio simbolį Prūsijos Lietuvoje, o vėliau Klaipėdos krašto teritorijoje, šis simbolis visą laiką buvo ambivalentiškas – suartinantis, bet sykiu pasitelkiamas ir skatinant atsiskyrimą ar netgi konfliktą. Tekste ši tezė argumentuojama parodant Donelaičio simbolio funkcionavimą trijuose reikšminiuose kontekstuose, kurie analizuojami diskurso turinio ir simbolių išraiškų aspektais.

I. Donelaitis kaip Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo simbolis

Čia Donelaitis traktuojamas kaip (Prūsijos) Lietuvos regiono savitumą išreiškianti ikona ir kartu kaip vokiečius bei lietuvius integruojantis simbolis.

Regioninis Prūsijos Lietuvos patriotizmas buvo reiškinys, XIX amžiuje būdingas iš šio krašto kilusiems išsilavinusiems gyventojams. Šis patriotizmas turėjo vienyti vokiečius ir lietuvius, nes (Prūsijos) Lietuva jų savimonėje buvo bendra erdvė. Dėl socialinių ir kultūrinių skirtumų, kurie buvo būdingi šiame regione vokiečių ir lietuvių kalbą vartojusiems gyventojų sluoksniams, regioninį patriotizmą formavo ir palaikė daugiau su vokiškąja kultūra susitapatinusi krašto visuomenė: didžiąją XIX a. dalį iš esmės būtent joje telkėsi vidurinė ir aukštąji išsilavinimą gavęs krašto elitas, sugebėjęs savo paties savitumą apibrėžti naudodamas tam krašto, iš kurio kilo, savitumo bruožus. Į Rytų Prūsijos luomų komitetą XIX a. pradžioje susibūrusi bajorija didžiavosi tuo, kad ji kilusi iš (Prūsijos) Lietuvos, lygiai kaip Karaliaučiaus universiteto studentai, turėję atskirą korporaciją „Littuania“, ar Prūsijos kariuomenės pulkuose, vadintuose „lietuviškaisiais“, tarnavę vyrai, gimę šiame regione³. Pirmąsias tokio reiškinio – regioninio patriotizmo – apraiškas galima įžvelgti jau XVIII–XIX a. sandūroje, o XIX a. pab., Rytų Prūsijoje stiprėjant priklausomumo vokiečių nacijai jausmui, Prūsijos Lietuvos regioninis patriotizmas tam tikra prasme susiliejo su priklausomumo vokiečių *Reichsnation* jausmu, tapdamas būdu apibrėžti sąryšius su visuma per sąryšius su lokaliu regionu. Prūsijos lietuvių savitumas buvo laikomas svarbiausia šio regiono ypatingumo išraiška.

Kita vertus, Prūsijos lietuvių asimiliacija ne tik vokiečių nacijoje, bet ir vokiečių kultūroje, sparčiais žingsniais progresavusi XIX a. pabaigoje, buvo laikoma normalybe, kadangi vyravo nuostata suvokti vokiečius kaip aukštosios kultūros nešėjus, o lietuvius – kaip valstietiško, gailiškio, netašyto savitumo reprezentantus, kuriems vienintelė galimybė tapti kultūringais buvo akultūruotis, priimant vokiečių kultūros „vertybes“. Dėl akivaizdžiai pastebimo Prūsijos lietuvių savitumo nykimo XIX a. pab. išryškėjo pastangos šį savitumą pažintiniais tikslais užfiksuoti. Kitaip tariant, etnografinis, kraštotyris ir paminklosauginis interesas skatino, kad lietuviai „prieš mirtį“ būtų aprašyti ir muzealizuoti. Čia nesigilinsime į daugelį iniciatyvų, kurios gimė ir buvo įgyvendinamos tokiu interesu, kadangi tai atskira tema. Mums svarbus Donelaitis.

³ Plg. SAFRONOVAS, V. Bandydas formuoti alternatyvą: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje. In *Daugiareikšmės tapatybės tarpuerdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXIII). Sud. V. SAFRONOVAS; N. STRAKAUSKAITĖ, L. MOTUZIENĖ. Klaipėda, 2011, p. 73–74.

Iki XIX a. vidurio Donelaičio kūrybos leidėjai – Ludwigas Rhesa ir Augustas Schleicheris – savo veikaluose Donelaitį pristatydavo kaip nacionalinį lietuvių poetą, išimtinai lietuvių tautos, tokios, kokia ji buvo suvokiama anuomet, atstovą⁴. Jiems tai buvo fenomenas, kurio atsiradimas galėjo kelti tik nuostabą: kaip „netašyta“ valstietiška kultūra galėjo pagimdyti tokį grandą? Publicistinėje ir kraštotyrinėje literatūroje, pvz., žurnalisto Otto Glogau arba Vėluvos miesto aukštesniosios mergaičių mokyklos rektoriaus Augusto Ambrassato knygoje, šis požiūris galiojo dar ir XIX–XX a. sandūroje⁵. Tačiau jau XIX a. 7-ajame dešimtmetyje atsiranda kiek pakoreguotas Donelaičio vertinimas. Georgas H. F. Nesselmannas bene pirmasis Donelaitį pavadino nacionaliniu nebe lietuvių, o Lietuvos (taigi regiono) poetu⁶, ir toks jo apibūdinimas prigijo pirmiausia vokiečių kalba rašytoje profesinėje literatūroje⁷. Tą patį, XIX amžiui besibaigiant, pakartojo Prūsijos Lietuvos kraštotyrininkas Alexanderis Hornas, parodęs Donelaitį kaip regiono poetą, meistriškai atskleidusį svarbiausią šio regiono savitumo elementą – lietuvių valstietiškos tautos gyvenimą⁸. Karaliaučiaus teismo patarėjas ir literatas Ludwigas Passarge 1894 m. išspausdino naują Donelaičio kūrinių vertimą⁹, pirmąkart paskelbdamas jo kūrybą vien tik vokiečių kalba, taigi orientuodamas ją visų pirma į vokiškai skaičiusią publiką. Franzui Tetzneriui Donelaitis vis dar buvo „lietuvių nacionalinis poetas“, bet jo kūryba, – jau teigė F. Tetzneris, – leidžia susidaryti „gyvą vaizdą apie Rytų Prūsijos pusiau vokišką, pusiau lietuvišką kaimą“¹⁰. Bene geriausiai Donelaičio simbolio pritaikymą Prūsijos Lietuvos regioniniam patriotizmui palaikyti išreiškė Karaliaučiaus universiteto profesorius Adalbertas Bezenbergeris. 1914 m. sausį, sakydamas kalbą Albertinoje Vokietijos Reicho įsteigimo sukakties proga, jis ragino universitetą nepraleisti progos paminėti Donelaičio 200-ąsias gimimo metines. Donelaitis negali būti laikomas vien lietuvių tautos poetu, – teigė Bezenbergeris, – juk gal vos kelios dešimtys lietuvių bus skaitę „Metus“¹¹.

Kitai variant, lietuviai asimiliavosi, Donelaitis valstietiška kultūrai buvo neįdomus, ir nors jis buvo šios kultūros atstovas, Donelaitį buvo bandoma pristatyti vokiečiams. Šis siekis pirmiausia vienijo akademijos atstovus ir visuomenininkus, kurie specialiai domėjosi donelaitika arba Prūsijos Lietuvoje buvo įsitraukę į kraštotyrinę veiklą. Už akademijos ribų Donelaičio reikšmę pirmiausia stengtasi skleisti į Rytų Prūsijos mokyklas, kuriose dėl vienokių ar kitokių priežasčių dar buvo mokoma lietuvių kalbos. Pirkalnio kantorius Christianas Gottliebas Mielcke „Lietuvių kalbos mokymo pagrinduose“ bene pirmasis paskelbė kelias stambesnes Donelaičio kūrybos ištraukas¹², tad galima konstatuoti, kad praktika naudoti šią kūrybą edukaciniais – lietuvių kalbos

⁴ *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Littauischen des Christian Donaleitis, gennant Donalitus.* In gleichem Vermaas ins Deutsche übertragen von D. L. J. RHESA, Prof. d. Theol. Königsberg, 1818, S. V; DONALEITIS, Ch. *Litauische Dichtungen. Erste vollständige Ausgabe mit Glossar.* [Hrsg.] von A. SCHLEICHER. St. Petersburg, 1865, S. 1, 11.

⁵ GLOGAU, O. *Littauen und die Littauer. Gesammelte Skizzen.* Tilsit, 1869, S. 130-160, ypač S. 138-140; AMBRASSAT, A. *Die Provinz Ostpreußen: Bilder aus der Geographie, Geschichte und Sage unserer Heimatprovinz.* Königsberg, 1896, S. 182-183.

⁶ DONALITIUS, Ch. *Littauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar.* Hrsg. von G. H. F. NESSELMANN. Königsberg, 1869, S. III.

⁷ Plg., pvz., ALEXANDROW, A. *Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitus.* I. *Zur Semasiologie.* Dorpat, 1886, S. 7.

⁸ HORN, A. *Christian Donalies* (Separatdruck aus der Insterburger Zeitung). Insterburg, 1893, S. 3, 18-19.

⁹ DONALITIUS, Ch. *Littauische Dichtungen.* Übersetzt und erläutert von L. PASSARGE. Halle a.S., 1894.

¹⁰ TETZNER, F. *Donalitus und Tolminkemen.* *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, 1896, Bd. 3, S. 291.

¹¹ Dūnelaitis, didysis Lietuvos Eilininkas. *Apzvalga*, 1914 01 23, Nr. 7.

¹² Plg. *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuer Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden* von Christian Gottlieb MIECKE, Cantor in Pillekallen. Königsberg, 1800, S. 193-195.

mokymo(si) – tikslais žinoma jau nuo XVIII–XIX a. sandūros. Būsimųjų Prūsijos Lietuvos parapijų kunigų lietuvių kalbos įgūdžiai Karaliaučiaus universitete veikusiame Lietuvių kalbos seminare XIX a. viduryje buvo gilinami taip pat naudojant Donelaičio kūrybą, kuri buvo kolektyviai skaitoma¹³. XIX a. pab. – XX a. pr. ištraukos iš K. Donelaičio kūrybos, paskelbtos G. Nesselmanno leidime, jau atsirasdavo ir Klaipėdos bei Tilžės gimnazijų moksleiviams skirtose lietuvių kalbos ir literatūros skaitinių knygose¹⁴. Šiuo atveju akivaizdu, kad Donelaičio veikalai jau buvo traktuojami kaip priemonė supažindinti šių gimnazijų moksleivius su Prūsijos lietuvių kalba ir kultūra.

Gilindamiesi į aplinką, kurioje buvo parengtos minėtos skaitinių knygų, pirmiausia turėtume atkreipti dėmesį į 1879 m. Tilžėje susibūrusią Lietuviškąją literatūros draugiją – susivienijimą, rinkusį ir registravusį kalbinę, istorinę, etnografinę ir panašią medžiagą apie Lietuvos regioną ir lietuvius. Tačiau Karaliaučiuje veikusios Rytų ir Vakarų Prūsijos istorijos draugijos aplinkoje siekiai paversti Donelaitį vokiečiams žinomu simboliu irgi matyti. Būtent šios draugijos leidžiamame žurnale „*Altpreußische Monatsschrift*“ XIX–XX a. sandūroje buvo paskelbtas ne vienas Donelaičio asmenybei, kūrybai, istoriniams kontekstams, susijusiems su jo gyvenimu ir veikla, skirtas straipsnis. Aktyviausiai šiomis temomis rašė Leipcigo universiteto profesorius F. Tetzneris¹⁵. Be kita ko, būtent jis tapo pirmojo Donelaičiui skirto atminimo ženklo atsiradimo iniciatoriumi, įkalbėdamas poeto gimtinėje buvusio Lazdynėlių (Gumbinės apskr.) dvaro savininką Ernstą von Belową statydinti šio dvaro sode poetui skirtą paminklinį akmenį. 1896 m. balandžio 8-ąją¹⁶ atidengto atminimo ženklo statytojų intencijas liudija F. Tetznerio tai progai sukurto eilėraščio, kurio dvi pirmosios eilutės buvo iškaltos paminkliniame akmenyje, turinys. Jame kalbama, be visa kita, apie tai, kad paminklas statomas regiono (Lietuvos), kuriame kūrė poetas, girioje, kad šiuo paminklu Vokietija tiesia ranką Prūsijos Lietuvai ir kad Donelaitį sveikina „visos didžiiosios tėvynės [suprask, Vokietijos – V. S.] apygardos“¹⁷.

Taigi bene pirmasis akivaizdus liudijimas apie bandymą Donelaitį paversti simboliu aiškiai išreiškė Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo palaikymo intencijas, o šis patriotizmas savo ruožtu laikytas priemone pajusti priklausomumą vokiečių *Reichsnation*. Regioninis savitumas turėjo būti suvoktas Vokietijos kontekste, o Donelaitis turėjo tapti dar vienu „ištekliumi“ tokiam savitumui postuluoti. Ne vien nykstantiems lietuviams, bet pirmiausia vokiečiams jis turėjo tapti figūra, kuria Rytų Prūsija galėtų didžiuotis, statydama ją į vieną gretą su kitais žymiausiais šio regiono žodžio kūrėjais – Simonu Dachu, Johannu Gottfriedu Herderiu ar Maxu Schenkendorfu. Donelaičio atveju tokios intencijos ir liko intencijomis, kitaip tariant, įkūnyti jų visiškai niekuomet nepavyko. Bene paskutinį kartą jos akivaizdžiai pasireiškė paminklo Donelaičiui jo gimimo 200-ųjų metinių proga statybos istorijoje, prie kurios dar grįšime.

¹³ KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius, 1996, p. 305.

¹⁴ *Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch. Mit dem XX. Jahresberichte des Gymnasiums in Memel*. Hrsg. von R. JACOBY. Leipzig, 1880, S. 1-31; Aus Christian Donalitiuss' Dichtungen. In KURSCHAT, A. *Litauisches Lesebuch*. II. Teil (Beilage des Kgl. Gymnasiums zu Tilsit). Tilsit, 1912, S. 141-167.

¹⁵ Žr.: TETZNER, F. Die Tolminkemischen Taufregister des Christian Donalitiuss. *Altpreußische Monatsschrift*, 1896, Bd. 33, S. 18-35; TETZNER, F. Die Tolminkemischen Kirchenbauakten aus der Zeit des Christian Donalitiuss. *Altpreußische Monatsschrift*, 1896, Bd. 33, S. 190-201; TETZNER, F. Christian Donalitiuss. *Altpreußische Monatsschrift*, 1897, Bd. 34, S. 277-331, 409-441; TETZNER, F. Neue Donalitianna. *Altpreußische Monatsschrift*, 1899, Bd. 36, S. 305-310; TETZNER, F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christians Donalitiuss. *Altpreußische Monatsschrift*, 1914, Bd. 51, S. 171-187, 250-270.

¹⁶ Plg. Paminklas Donelaičiui. *Nauja Lietuvių Kita Ceitunga*, 1896 04 21, Nr. 32, p. 1–2; TETZNER, Christian Donalitiuss..., S. 291.

¹⁷ Plg. WENAU, L. *Der Pfarrdichter von Tollmingkehmen und seine Zeit*. Lilienthal, 1996, S. 96-97.

Palaikant aptartąją traktuotę, Donelaičio simboliui suvokti taikytoji strategija teišreiškė platesnes integruojančias nuostatas, naudotas besiasimilijuojantiems Prūsijos lietuviams įtraukti į vokiečių naciją. Taigi aptartąją Donelaičio traktuotę vyko Prūsijos Lietuvoje gyvenusių lietuvių ir vokiečių kultūrinis suartinimas, bet sykiu buvo didinamas abipus tuometinės Vokietijos ir Rusijos sienos gyvenusių lietuvių atskirtumas.

II. Donelaitis kaip „susipratęs lietuvis“

Čia Donelaitis traktuojamas kaip lietuviams skirtas lietuvių kultūros simbolis, jis yra nacionalizuojamas kaip lietuvių ir tik lietuvių didvyris, kuris kadaise prabilo į savo viengėčius lietuviškai ir skatino juos nepasiduoti svetimoms kultūrinėms įtakoms.

Tokioms Donelaičio traktuotės atsiradimas visų pirma gali būti siejamas su XIX a. 8–9-ojo dešimtmėčių sandūroje abipus Vokietijos–Rusijos sienos suaktyvėjusia lietuvių šviečiamąja veikla. Tuo laikotarpiu Prūsijos Lietuvoje vis plėtėsi tinklas žmonių, kurie ragino lietuvius didžiutis savo kultūra ir palaikyti jos gyvybingumą: vartojant lietuvių kalbą, domintis Lietuvos istorija, skaitant lietuviškus raštus, dalyvaujant pradėjusių steigti draugijų veikloje. Šis, kaip anuomet įsivaizduota, „pabudimas“, skatino lietuvius ieškoti simbolinių pavyzdžių, kurie apšviestų kelią, kaip turi elgtis „tikras“ ir „susipratęs“ lietuvis. Dalis nacionalinės kultūros kūrimo veiklon įsitraukusių Prūsijos lietuvių tokiais simboliais, greta iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos pasiskolintų Vytauto ar Kęstučio, vertė ir savo pačių atstovus, ir Donelaitis čia, suprantama, buvo persona *sine qua non*.

Tačiau pagrindinė problema šiuo atveju buvo ta, kad XIX a. pab. Donelaičio figūra Prūsijos lietuvių visuomenei buvo beveik nežinoma, ką jau kalbėti apie lietuvius, tuo metu gyvenusius Rusijos imperijoje. Maža to, pirmosios užuominos apie šią istorinę asmenybę pasaulietinėje Prūsijos lietuvių spaudoje rodo, kad jo kūryba pritaikomumo amžininkų auditorijai aspektu vertinta gana rezervuotai. 1878 m. Martyno Šerniaus redaguotoje „Lietuviškoje Ceitungoje“ nežinomas autorius vadina Donelaitį didžiausiu lietuvių kūrėju, bet kartu užsimena, kad jo kūriniai „tik Ponomams Professoriams Dziaugsmą padaryti gal“¹⁸. Galima sakyti, kad du paskutiniai XIX a. dešimtmečiai ir XX a. pradžios laikotarpis yra metas, kai Donelaičio nežinomumą lietuvių visuomenėje buvo bandoma įveikti – pradėdant trumpų ištraukų publikavimu kad ir toje pačioje „Lietuviškoje Ceitungoje“¹⁹, baigiant naujais „lietuviškaisiais“ Donelaičio kūrybos leidimais, jo reikšmei išsamoninti skirtomis paskaitomis ir galiausiai prieš Pirmąjį pasaulinį kartą aktyviai propaguota idėja pastatyti Donelaičio 200-osioms metinėms skirtą paminklą.

Reikia pasakyti, kad šiame nevienadieniam Donelaičio pasisavinimo (pavertimo savu), kitaip tariant, jo nacionalizavimo procese lietuvių inteligentai mielai periminėjo tas formuluotes, kurias, apibūdindami Donelaičio reikšmę, buvo sukūrę daugiausia nelietuvių mokslininkai. Kitaip tariant, perteikiant lietuviams Donelaičio reikšmę, buvo remiamasi ankstesniu donelaitikos įdirbiu – L. M. Rhesos, A. von Schleicherio, G. Nesselmanno, F. Tetznerio ir kitų autorių tyrinėjimais, jų rezultatus adaptuojant to meto lietuvių supratimui. Ypač mėgta cituoti kalbininko Aleksandro Aleksandrovo mintis: „Jei Donelaitis savo poemas būtų parašęs viena Europos didžiųjų kultūrinių kalbų, jis būtų visuotinai pripažintas vienu pirmųjų tarp didžiausiųjų poetų“²⁰. Kuriant Donelai-

¹⁸ M. S. Lietuvos Nusidawimai. *Lietuviška Ceitunga*, 1878 11 18, Nr. 47; 1878 12 03, Nr. 49 (ciklo pabaiga 1879 05 06).

¹⁹ Pvz., *Lietuviška Ceitunga*, 1879 08 05, Nr. 31, Beilage; 1913 09 16, Nr. 74.

²⁰ ALEXANDROW, A. Op. cit., S. 72. Plg. [GAIGALAITIS, V.] *Kristijonas Dūnelaitis, jo Gyvastis ir Darbai. Iš Priežasties dušimtmetinių Sukaktuvių jo Gimtinės Dienos 1. Januarįaus 1914*. Tilžė, [1914], p. 32; ASCHMIES, M. *Land und Leute in Litauen*. Breslau, [1918], S. 81-82.

čio reikšmę lietuvių kultūrai, ne mažiau aktuali buvo Augusto Schleicherio citata: „Skaitant šį didįjį veikalą [Donelaičio „Metus“ – V. S.], telieka nuoširdžiai gailėtis, kad tokia kalba žūva, nepalikdama literatūros, kuri formų tobulumu būtų galėjusi lenktyniauti su graikų, romėnų ir indų veikalais.“²¹ (Pastaroji citata, pvz., buvo prisiminta netgi kovos dėl dvikalbystės įteisavimo Klaipėdos krašte kontekste 1921 m.²²). Be to, kai kurie lietuvių autoriai Donelaičio reikšmei įteigti patys kurdavo atitinkamus jo įvaizdžius, visų pirma siekdami parodyti, kad ir lietuvių kalba įmanoma sukurti pasaulinius šedevrus. Štai Martynas Jankus, kuris 1891 m., remdamasis A. Schleicherio laida, atskira knygele išleido „Pavasario linksmybes“, pratarinėje lygino poetą su kitais grandais: Homeru, Vergilijumi ar Adomu Mickevičiumi, parodydamas Donelaitį kaip pastarųjų „lietuviškąjį atitikmenį“²³. Šiame Donelaičio nacionalizavimo procese „lietuviškas“ laikyta auditorija, supažindinta su Donelaičio figūra, turėjo pradėti didžiulius lietuvių kalba ir kultūra, tad Donelaitis visų pirma buvo pasitelkiamas kaip simbolis, turėjęs skatinti išlaikyti kalbą²⁴.

Tačiau ne mažiau svarbu, kuriant Donelaičio reikšmę lietuviams, buvo parodyti jį kaip „tikrą lietuvi“, kurio gyvenimas, kūryba ir būdas galėtų tapti pavyzdžiu asimiliacijos veikiams amžininkams. Šis bruožas buvo būdingas lietuvių nacionalinės kultūros kūrėjams ne tik Prūsijos Lietuvoje. Jau Rygos giedotojų draugijoje 1883 m. pradžioje skaitytoje Jono Koncevičiaus paskaitoje, perpasakotoje „Aušros“ leidinyje, pristatydama A. Schleicherio pateiktus faktus, pranešėjas teigė Donelaitį esant didžiausiu ir „tikrai lietuviszku poiėtu“²⁵. M. Jankui Donelaitis – „be ginczo vienuinis ir tikras mūsų tautiszkas giesminjkas“²⁶. Kunigai Aleksandras Burba ir Antanas Milukas, JAV Pensilvanijos valstijoje 1897 m. pirmąkart išleidę vien tik lietuviams skirtą platesnę Donelaičio kūrybos rinktinę, savo sumanymu irgi siekė „suderinti tautiškamą“²⁷. Į XX a. pradžioje lietuvių kalba publikuotuose kalendoriuose pradėtus spausdinti svarbiausių lietuviams atmintinų datų sąrašus nuo pat pradžių buvo įtraukiama ir Donelaičio gimimo diena – sausio 1-oji²⁸. Ypač tinkama proga supažindinti su Donelaičiu ir aktualizuoti jo reikšmę tapo poeto 200-osios gimimo metinės, prieš kurias įvairiuose lietuvių kalendoriuose pasirodė virtinė šiam kūrėjui skirtų straipsnių²⁹. Šio tipo lektūroje Donelaičio kaip garsiausio XVIII amžiaus lietuvių rašytojo³⁰ pristatymas buvo vie-

²¹ SCHLEICHER, A. *Handbuch der Litauischen Sprache*. II. *Litauisches Lesebuch und Glossar*. Prag, 1857, S. VIII.

²² *Tarybos Žinios = Mitteilungen der Taryba*, 1921 03 22, Nr. 10, p. 79.

²³ DONALAITIS, K. *Pavasario linksmybės*. Tilžė, 1891, p. 3.

²⁴ Antai Vilius Gaigalaitis savo knygos pasirodymą aiškino tuo, kad ji turėtų padėti „pagal Paveikslą mūsų Didžiuno mylėti savo slaptinę meilingą Senovės Kalbą ir savo Tėviškės Kraštelių, Prakaitu ir Abaromis savo Prosenių drėkintą“: [GAIGALAITIS, V.] *Kristijonas Dūnelaitis...*, p. 32.

²⁵ J. K. Sz. Apgulmi rasztu skiriai. Dūnelaitis. *Auszra*, 1883, Nr. 7, p. 203–208.

²⁶ DONALAITIS, K. *Pavasario linksmybės...*, p. 3.

²⁷ Knygos pratarinėje buvo rašoma: „jei kelintas isz skaitanczių szia knjgelę tautieczių atras joje sudrutinimą savo tautiszkumui ir sveika peną savo lietuviszkam protui, iszleistojai szimteriopei bus atlygıtais už savo darbą ir kasztą“: *Kristijono Donelaiczio Rasztai*. Izsleista Kasztai Kunjgū A. BURBOS ir A. M. MILUKO. Shenandoah (Pa.), 1897, p. 3.

²⁸ Pasak Domo Kauno, pirmą kartą chronologinis sąrašas *Lietuvių atminties dienos* pasirodė M. Jankaus „Evangeliskose kalendrose metui 1901“. Į jį jau buvo įtraukta Donelaičio gimimo diena: KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos knyga...*, p. 416–417. Ši praktika išliko gana ilgai. Plg. „*Lietuvos Ukininko*“ *leidžiamas Vilniaus kalendorius 1912 metams*. Vilnius, 1911, p. III; *Lietuvių Kalendros Metui 1915*. Ibleido J. LĖBARTAS. Klaipėda, 1914, p. 28; *Mūsų Kalendorius 1915 metams*. Sutaisė L. GIRA. Vilnius, [1914], p. 7, 102.

²⁹ Plg. ANALFABETAS, Krizius Duonelaitis (1714–1780 m.). „*Giedros*“ *Kalendorius 1914 metams*. Vilnius, 1913, p. 39–43; Kristijonas Donelaitis. *Kauno Kalendorius*, Aštunti metai, 1914 m. Kaunas, 1913, p. 39–45; MARTYNIŪKIS, Kristijonas Donalaitis. (1714–1914.). *Naujos Lietuviškos Kalendros 1914*. Tilžė, [1913], p. 108–111; ANALFABETAS, Kristinas Duonelaitis. (1714–1780 m.). „*Lietuvos Ukininko*“ *leidžiamas Vilniaus kalendorius 1914 metams*. Vilnius, 1913, p. 84–86.

³⁰ J. B. Kristijonas Donelaitis (1714–1780). „*Lietuvos Ukininko*“ *leidžiamas Vilniaus kalendorius 1912 metams*. Vilnius, 1911, p. 61–62.

nas kuklesnių. Daugeliu atvejų jis buvo traktuojamas kaip „didžiausias lietuvių poetas“³¹, lietuvių didvyris, „mūsų“ didžiausias dainius ir poetas, kurį reikia „kaip Lietuvį garbinti“³². Vilius Gaigalaitis, pirmosios lietuvių kalba atskiru leidiniu pasirodžiusios apybraižos apie Donelaitį autorius, rašė: „Tokio mūsų Giminės užsipelnusio Didžiuno Atmintį turime mes jaunikliai Potamkai atsakancziai bŕwesti, jei nenorime po wiso Swieto Akių kaip nedėkingiausia Giminė iŕ Gėdős nurausti.“³³ Tuo metu nacionalinę kultūrą formavusiems lietuviams aktualias Donelaičio reikšmes itin aiškiai išdėliojo Anas Bruožis, Klaipėdoje iškart po Pirmojo pasaulinio karo parengtoje apybraižoje pateikęs trumpą poeto biografiją: „Duonelaitis paliko mums gerą paveikslą [pavyzdį – V. S.]. Būdamas lietuviu jis nevien pats lietuviškai kalbėjo ir rašė, bet ragino ir savo bičiulius neišsižadėti lietuvybės: ragino lietuviams likti ir laiškus lietuviškai rašyti. [...] jis pastatė lietuvių tautą į kultūriškiausiųjų tautų eilę. Jis tai žymiausias mūsų poetas“³⁴. Donelaičio biografijos aprašyme, perimtame iš L. Rhesos ir kt. autorių, V. Gaigalaitis ir A. Bruožis priskyrė poetui savybes, kurios turi būti būdingos „tikram lietuviui“ – nepaisant sunkios vaikystės, siekti išsilavinimo, kovoti su neteisybe, būti kukliam.

Leidinių, kuriuose buvo aktualizuojama Donelaičio figūra, pasirodymo geografija liudija, kad lietuvių nacionalinės unifikacijos reikmių paskatintas Donelaičio nacionalizavimo procesas XIX–XX a. sandūroje palietė kuriant nacionalinę kultūrą dalyvavusius lietuvius, gyvenusius tiek Prūsijos Lietuvoje, tiek Rusijos imperijoje, tiek išeivijoje Šiaurės Amerikoje. Tačiau būtent Prūsijos lietuviai, kartais vis dėlto apribodavę Donelaičio svarbą tik iki savo pačių visuomenės³⁵, ėmė rodyti pirmąsias iniciatyvas minėtas Donelaičio simboliui diskursyviai priskirtas vertybes perteikti simboliškai. Bene pirmoji iniciatyva įprasinti poeto atminimą fiksuojama 1899-aisiais. Ant Rambyno kalno, kuriame „Birutės“ draugija prieš kelerius metus buvo įgijusi sklypą, planuota statyti „mūsų didžiausiam Eilininkui“ skirtą paminklą, kurio forma turėjo tapti „ant Kanklių grajyanti lietuwiŕka Mergaitė“³⁶, turėjusi simbolizuoti poetą kaip dainų ir eilių kūrėją. Paaiškinti, kodėl ši, veikiausiai Prūsijos lietuvių „Birutės“ draugijos aplinkoje gimusi, iniciatyva³⁷ nebuvo įgyvendinta, matyt, galima tik tuo, kad Donelaičio figūra Prūsijos lietuviams buvo dar menkai žinoma, o aukų paminklui statyti rinkimo tuokart, regis, netgi nebuvo imtasi. Šia prasme nestebina, kodėl 1913–1914 m., 200-ųjų poeto gimimo metinių proga bandant dar sykį įgyvendinti sumanymą pastatyti Donelaičiui paminklą ant Rambyno kalno³⁸, stengtasi aktyviai įtraukti į reikalą ne tik Rusijos imperijoje ar JAV gyvenusius lietuvius, bet ir Donelaičio „įamžinimui“ pritarusius vietinius vokiečius. Paminklo statybos iniciatoriai turėjo puikiai suprasti, kad dėl Donelaičio nežinomumo Prūsijos lietuvių visuomenėje jie patys turi maža šansų įgyvendinti įamžinimo iniciatyvas, kurios reikalauja didesnių išteklių, tokias kaip paminklo ant Rambyno kalno statyba ar 1914 m. Klaipėdos

³¹ ANALFABETAS, Krizius Duonelaitis (1714–1780 m.). „Giedros“ Kalendorius 1914 metams. Vilnius, 1913, p. 39; ANALFABETAS, Kristinas Duonelaitis (1714–1780 m.). „Lietuvos Ukininko“ leidžiamas Vilniaus kalendorius 1914 metams. Vilnius, 1913, p. 84.

³² A.[ŠMYS], M. Kristijonas Dunelaitis (Atminimui jo 200metinei Gimimo Dienai 1. Jan. 1714–1914.). In *Lietuwiiu Kalendros Metui 1914*. Išleido J. LEBARTAS. Klaipėda 1913, p. 45, 47.

³³ [GAIGALAITIS, V.] *Kristijonas Dūnelaitis...*, p. 32.

³⁴ [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS, *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai*. Tilžė, 1920, p. 30–31.

³⁵ Pvz., Jurgio Lėbarto išleistame kalendoriuje Donelaitis buvo įvardytas tik Prūsijos lietuvių poetu. Plg. *Lietuwiiu Kalendros Metui 1914*. Išleido J. LEBARTAS. Klaipėda 1913, p. 2.

³⁶ Donelaiczio Paminklas. *Nauja Lietuwiiŕka Ceitunga*, 1899 05 16, Nr. 39.

³⁷ Plg. SAFRONOVAS, V. *Bandydas...*, p. 95.

³⁸ Apie tai žr.: KAUNAS, D. *Donelaičio žemės knygiai: bibliofilijos apybraižos*. Vilnius, 1993, p. 147–152; POČYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002, p. 110–116; SAFRONOVAS, V. *Bandydas...*, p. 95–96.

„Vienybės“ draugijoje kilusi iniciatyva statyti Klaipėdoje „mūsų poetui“ Donelaičiui dedikuotą „Tautos namą“³⁹.

Suprantama, kur kas lengviau buvo įprasminėti Donelaitį tais atvejais, kai toks įprasminimas didesnių išteklių nereikalavo. Pavyzdžiui, 1914 m., Donelaičio 200-osios gimimo sukakties proga net kelios lietuvių draugijos Klaipėdoje, Katyčiuose, Lankupiuose, Tilžėje, Vyžiuose rengė poetui atminti skirtas šventes arba vakarus, kuriuose buvo skaitomos paskaitos apie Donelaitį (daugeliu atvejų Vydūno) arba kitaip aktualizuojama jo figūra⁴⁰. Pervadinti Donelaičio vardu penkių žmonių susibūrimą, kuris iš pradžių vadinosi „Jūros“ draugija⁴¹, 1921 m. irgi nebuvo itin sudėtinga. Donelaičio draugija – ši geriausia laikais apie 50 narių turėjusi švietėjiška organizacija, pirmininkaujama Gustavo Juozupaičio, Klaipėdoje veikė iki 1930 metų. Didelių išteklių nereikalavo ir dar viena simbolinė iniciatyva, tam tikra prasme „kompensavusi“ nesėkmingus bandymus prieš Pirmąjį pasaulinį karą ant Rambyno kalno pastatyti Donelaičiui skirtą paminklą. 1930 m. birželio 22 d., minint Jonines Vytauto Didžiojo jubiliejinius metus, lietuvių „Santaros“ draugija ant Rambyno kalno pasodino Vytauto ažuolą ir Donelaičio liepą⁴², šitaip susiedama simbolį, kuris lietuviams turėjo reprezentuoti svarbiausią istorinę figūrą, su simboliu, turėjusiu reprezentuoti svarbiausią lietuvių kultūros figūrą.

Tačiau atsakyti į klausimą, ar Donelaitis XX a. pradžioje lietuviams jau buvo tapęs reikšminga atminties figūra, nėra paprasta. Nepaisant padidėjusio dėmesio, skirto šiai asmenybei 1914-aisiais, Vilius Gaigalaitis dar 1920 m. turėjo rašyti, kad Donelaitis, būdamas svarbiausiu lietuvių rašytoju ir poetu, „berods apgailėtinau Budu daugiausiems Lietuviams wisai nepažystamas yra“⁴³. Panašu, kad tokios V. Gaigalaitis dvejones turėjo pagrindą. Netgi aušrininkas Jonas Šliūpas, prieš Pirmąjį pasaulinį karą JAV išleidęs apybraižą apie Prūsijos Lietuvą, paminėjo iš jos kilusius vokiečių ir lenkų poetus bei rašytojus, pradėdamas Simonu Dachu ir baigdamas Hermannu Sudermannu bei Wojciechu Kętrzynskiu, bet apie Donelaitį neužsiminė nė žodžiu⁴⁴. Tarpukariu Klaipėdoje veikusioje Vytauto Didžiojo gimnazijoje, mokant lietuvių kalbos, dėmesys buvo skiriamas ir literatūrai – moksleiviai buvo supažindami ir su Donelaičio kūryba. Bet Miko Šlažos parengtame elementoriuje „Darželis“, kuris buvo laikomas pagrindiniu lietuvių kalbos vadovėliu Klaipėdos krašto lietuvių pradinėms mokykloms, Donelaičiui vietos nebūta⁴⁵. Tik 1934 m. spalį Klaipėdos krašto direktorijos įsakymu įvestoje krašto liaudies mokyklų programoje buvo nustatyta, kad mokiniai aukštesnėse klasėse turi būti supažindinami su svarbiausių lietuvių kūrėjų, tarp jų Donelaičio, kuris buvo įvardytas „Mažosios Lietuvos dainiumi“, veikalais⁴⁶.

Be kita ko, atkreiptinas dėmesys, jog ši programa reikalavo, kad Donelaitį aukštesnėse klasėse mokiniai skaitytų ir vokiškai per vokiečių kalbos pamokas. Su juo turėjo būti susipažįstama kaip ir su Friedricho Schillerio, Ludwigo Uhlando ir su Klaipėdos krašto / Rytų Prūsijos autorių Hermannu Sudermannu, Vydūno, Agnes Miegel, Gisevijaus (neaišku, Eduardo ar Gustavo), Georgo Sauerweino kūryba⁴⁷. Pastarasis programos aspektas parodo, kad ir tarpukariu Donelaičio simbolį

³⁹ *Apzvalga*, 1914 03 06, Nr. 19.

⁴⁰ *Apzvalga*, 1914 01 09, Nr. 3; 1914 01 27, Nr. 8; 1914 02 06, Nr. 11; 1914 02 13, Nr. 13; 1914 02 17, Nr. 14.

⁴¹ Duonelaičio draugija. *Klaipėdos žinios*, 1924 10 28, Nr. 224.

⁴² Szl. Labai nusisekusios Joninės Rambyne. *Lietuvos Keleivis*, 1930 06 25, Nr. 145.

⁴³ GAIGALAITIS, W. *Lietuvos Nusidawimai ir musū Raβliawa*. Tilžė, [1920], p. 34.

⁴⁴ ŠLIŪPAS, J. *Mažoji arba Prusiškoji Lietuva 19-me šimtmetyje*. Chicago (Ill.), 1910 (apie poetus ir rašytojus: p. 19–20).

⁴⁵ Plg. KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos knyga...*, p. 597, 602.

⁴⁶ *Programa Klaipėdos krašto liaudies mokykloms = Lehrplan für die Volksschulen des Memelgebiets*. Klaipėda, 1934, p. 13.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 19.

buvo bandoma naudoti kaip vokiečių ir lietuvių suartinimo priemone. Iki tol paskutinis akivaizdus tokio suartinimo bandymas išryškėjo 1913–1914 m., rengiantis statyti Donelaičiui paminklą. Įgyvendindami pastarąjį sumanymą, jo iniciatoriai, tarp kurių būta tiek vokiečių kultūron integruotų intelektualų, tiek lietuvių, siekusių apginti lietuvių nacionalinę kultūrą nuo svetimų invazijų, turėjo laviruoti tarp minėtų dviejų stovyklų. Tai rodo, kad būta labai didelės tikimybės, jog paminklas, turėjęs būti skirtas Donelaičio jubiliejui, iškilis kaip lietuvių ir vokiečių konsolidacijos ženklas⁴⁸. Dabar Donelaitis, mokyklinėje programoje per vokiečių kalbos pamokas pristatomas vienoje gretoje su kūrėjais, daugiausia vienaip ar kitaip susijusiais su Rytų Prūsija ar Klaipėdos kraštu, irgi turėjo konsoliduoti vokiečius ir lietuvius, kurie, pagal šį sumanymą, turėjo gauti vienodą išsilavinimą, taigi vienodai suvokti Donelaičio svarbą. Tačiau siūlomas konsolidacijos principas buvo visai kitoks – siekti Klaipėdos krašte, pasižymėjusiame gyventojų nelojalumu Lietuvai, ugdyti lietuvių kultūrą suvokiančius, potencialiai Lietuvai lojalius piliečius.

Tokie siekiai negalėjo turėti pasisekimo, mat Donelaičio brukimas į vokiečių kalbos pamokas pasireiškė vykdant Klaipėdos krašto forsuoto integravimo į Lietuvą kampaniją. 1934 m. rugsėji Martyno Reizgio direktorija, sprendama aktualią lietuvių kalbos vartojimo pradinėse mokyklose problemą, paskelbė kurioziškiausią gubernatoriaus Jono Navako vykdytos skubaus krašto lituanizavimo politikos projektą, nusprendusi, kad lietuvių kalba turėjo būti dėstoma tose mokyklose, kurių mokiniai yra „lietuvių kilmės“ ir kurie namuose kalba lietuviškai. Remiantis šiuo sprendimu, pvz., vokiečių dominuojamame Klaipėdos mieste turėjo likti tik dvi pradinės mokyklos su dėstoma vokiečių kalba, o dešimtyje turėjo būti įvestas mokymas lietuvių kalba⁴⁹. Nepaisant to, kad jau po savaitės šis krašto visuomenę papiktinęs sprendimas buvo atšauktas (formaliai atidedant jo vykdymą)⁵⁰, jo priėmimo kontekstas bet koku atveju vargu ar sudarė tinkamas sąlygas priimti Donelaičio simbolį vokiečių kalbą vartojusiuose sluoksniuose.

Be to, akcentuotina, kad tuo metu jau buvo pradėta eksploatuoti antivokiškas Donelaičio simbolio reikšmes. Prie jų aktualizavimo labiausiai prisidėjo radikalesnėmis pažiūromis pasižymėję lietuvių visuomenininkai, tokie kaip Ansas Bruožis ar Jonas Vanagaitis. 1919 m. iškart po Klaipėdos krašto atskyrimo nuo Vokietijos parengtoje knygutėje A. Bruožis vienas pirmųjų užsiminė apie galimybę eksploatuoti Donelaičio kūrybą, parodant jį kaip kovotoją su lietuvių asimiliacija. „Ir savo eilėse gaudena jis [Donelaitis – V. S.] lietuvius saugotis nuo vokiškų papročių“, – skelbė A. Bruožis⁵¹. Dar labiau anachronistinę ir radikalią poziciją šiuo klausimu išreiškė Jonas Vanagaitis, anot kurio, „vokiškajam gaivalui“ skverbiantis į Prūsijos Lietuvą, Donelaitis savo kūryba ir būdu rodė, kaip likti lietuviams. Gyvendamas XVIII a. Tolminkiemio parapijoje, Donelaitis, anot J. Vanagaičio, ne tik „gaivino ir ugdė“ „lietuvybę“, bet ir jai „tarnavo“⁵².

Tokios Donelaičio simboliui suteiktos reikšmės tapo itin aktualios lietuviams Klaipėdos krašte stengiantis įtvirtinti savo galią. Dar 1925 m. Klaipėdoje buvusi gatvė *Parkstrasse* lietuvių kalba buvo pradėta vadinti Duonelaičio gatve, o aikštė *Turnplatz* – Duonelaičio aikšte. Tokie pavadinimai

⁴⁸ Plačiau žr.: SAFRONOVAS, V. Bandydas..., p. 95–96.

⁴⁹ Klaipėdos krašto direktorijos įsakymas, 1934 09 24. *Klaipėdos Krašto Waldžios Žinios*, 1934 09 25, Nr. 108, p. 820–821; Klaipėdos krašto direktorijos skelbimas, 1934 11 30. *Klaipėdos Krašto Waldžios Žinios*, 1934 11 30, Nr. 133, p. 1021–1022.

⁵⁰ Klaipėdos krašto direktorijos skelbimas, 1934 12 13. *Klaipėdos Krašto Waldžios Žinios*, 1934 12 17, Nr. 142, p. 1075.

⁵¹ [BRUOŽIS, A.] Op. cit., p. 31.

⁵² Plg. *Kovos kelias. Klaipėdos krašto prijungimui prie Lietuvos 15-os metų sukakčiai paminėti Almanachas*. Red. J. VANAGAITIS. Klaipėda, 1938, p. 28.

vartoti kartu su minėtais pavadinimais vokiečių kalba iki 1938 m.⁵³ Konkrečių gatvių pervadinimas šiuo atveju lyg ir neimplikavo nieko antivokiško, tačiau Donelaičio pavadinimas Klaipėdos toponimikoje atsirado siekiant iš lietuvių vartosenos eliminuoti kai kuriuos vokiškus pavadinimus, pernelyg siejusius Klaipėdą su priklausomumo Prūsijai ar Vokietijai tradicija⁵⁴. Be to, jau minėtos Klaipėdos krašto forsuoto integravimo kampanijos kontekste 1934 m. Donelaičio vardas buvo suteiktas Pagėgių gimnazijai⁵⁵ (šį vardą turėjo 1934–1939 m. ir 1945–1950 m.) bei lietuvių pradinei mokyklai Klaipėdoje⁵⁶ (šį vardą turėjo 1934–1939 m.). 1938 m., kai Lietuvos suverenitetas Klaipėdos krašte slydo jai iš rankų, Duonelaičio pavadinimas buvo „perkeltas“ iš miesto centro į lietuvių darbininkams Smeltėje naujai pastatytą kvartalą ir suteiktas naujai gatvei, o po 1939 m. pastaroji apskritai buvo pervadinta Alyvų gatve, pašalinant bet kokias sąsajas su poeto atminimu.

Toks Donelaičio simbolio įpynimasis į lietuvių ir vokiečių konkurencijos dėl dominavimo Klaipėdos krašte kontekstą, žinoma, kilo iš dvilypio jo vertinimo. Nepaisant prieš Pirmąjį pasaulinį karą pasireiškusių pastangų paversti Donelaitį Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo palaikymo ištekliais ir to, kad šiuo patriotizmu po 1919 m. Klaipėdos krašte buvo gerokai paremta antiintegracinė memelenderiškumo ideologija, Donelaičio simbolį ėmus pasitelkti vokiečių įtakos eliminavimo tikslais, vokiškąją kultūrą palaikančiai krašto visuomenės daliai buvo užkertamas kelias suvokti Donelaitį kaip „savo“ kultūros atstovą. Lietuviams įtvirtinus savo pretenzijas į Donelaitį, nacionalizavus jį, vokiečiams jis turėjo tapti svetimas.

Taigi ir šiame, antrajame, kontekste Donelaičio simbolis funkcionavo tarp konflikto ir suartėjimo – konsoliduojant lietuvius kartu buvo žengti konkretūs žingsniai siekiant užkirsti galimybę bet kokiam lietuvių ir vokiečių savitarpio supratimui Donelaičio, kaip bendro paveldo, pagrindu.

III. Donelaitis kaip viena iš lietuvių kultūros atramų – lietuvių baudžiauninkų, „trypiamų“ vokiečių dvarininkų, dainius

Tokia šio konteksto antraštė suformuluota neatsitiktinai, kadangi čia Donelaitis traktuojamas ne tik žiūrint į jį per „klasių kovos“ prizmę. Pastarasis požiūris čia yra susipynęs su nacionalizmo kategorijomis ir nacionalistine traktuote.

Tokia traktuote po Antrojo pasaulinio karo Donelaičio simbolis buvo aktualizuojamas ne tik buvusioje Klaipėdos krašto teritorijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Prūsijos lietuvių ir Rytų Prūsijos vokiečių kultūrų nešėjų vaidmeniui buvusioje Klaipėdos krašto teritorijoje smarkiai sumažėjus, nebeliko ir specifinės Klaipėdos krašto kultūrinės aplinkos, kurioje galėtų reikštis nesutampančios Donelaičio interpretacijos. Pokariu Lietuvoje buvo diegiama smarkiai pakoreguota Donelaičio simbolio interpretacija, kuri, skirtingai nei anksčiau aptartosios, nebeturėjo nieko bendra su regionu, iš kurio kilo pats poetas. Tad prieš pereinant prie Donelaičio aktualizavimo Klaipėdoje aptarimo, būtina daugiau dėmesio skirti klausimui, kokia diskursyvinė Donelaičio traktuotė vyravo tarybinėje Lietuvoje.

Gali pasirodyti keista, bet būtent „tarybų valdžios“ metais Lietuvoje stebimas aktyviausias Donelaičio simbolio eksploatavimas. Laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo pasižymi tuo, kai ne tik akademinėje sferoje Lietuvoje gerokai intensyviau nei bet kada ligi tol vyko Donelaičio tyrimai ir

⁵³ Paaiškinimas: 1924–1939 m. Klaipėdoje gatvės turėjo du oficialius pavadinimus – vokiečių ir lietuvių kalbomis. Ne visais atvejais šie pavadinimai sutapdavo.

⁵⁴ Plačiau apie tai: SAFRONOVAS, V. *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011, p. 154–155.

⁵⁵ TUMOSAS, F. Pagėgių „Duonelaičio“ gimnazijai 10 metų. *Tautos mokykla*, 1936, Nr. 23, p. 571–572.

⁵⁶ Plg. *Lietuvos telefono abonentių sąrašas 1934 metams*. Kaunas, 1934, p. 250.

jo kūrybos atskleidimas. Ir politinė prasme šiuo laikotarpiu Donelaitis buvo kaip niekad aktualus. Naujas reikšmes tiek Donelaičio simboliui, tiek ir jo kūrybai pradėta teikti dar Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais. Tai buvo daroma rankomis autorių, vėliau tapusių Tarybų Lietuvos akademinės humanistikos funkcionieriais. Tarp jų visų pirma paminėtini Vincas Mykolaitis, Kostas Korsakas ir Juozas Žiugžda. Naujas Donelaičio simbolio ideologizavimas buvo kone dešimtmetį užsitęsęs procesas: karo ir pirmaisiais pokario metais Donelaitis vis dar buvo pristatomas gana korektiškai⁵⁷, bet iki 6-ojo dešimtmečio vidurio buvo suformuluota prie viešojo diskurso ideologinio „sterilumo“ reikalavimų priderinta interpretacija, Donelaitį „sutarybinusi“. Bene didžiausiu autorių, atlikusių šį darbą, nuopelnu laikytina tai, kad jų pastangomis, kurias vėliau perėmė ir iš dalies išplėtojo jaunesnės kartos donelaitikos tyrinėtojai, ypač Leonas Gineitis ir Kostas Doveika, Donelaičiui buvo užtikrinta vieta simbolių, kurių viešą palaikymą tarybinis režimas buvo sankcionavęs, gretose. Taip Donelaitis tapo vienu iš nacionalinės lietuvių kultūros simbolių, kurių viešas eksploatavimas buvo pripažintas leistinu naujojo režimo ir vyko nepertraukiamai visą laikotarpį nuo pat Antrojo pasaulinio karo. Žinoma, tai turėjo savo kainą: Donelaičio simbolio reikšmes reikėjo priderinti prie viešajame diskurse aktualių kanonų, parodant šį simbolį kaip puikų pastarųjų atitikmenį.

Kalbant apie Donelaičiui suteikto turinio kaitą, visų pirma akcentuotina, kad jis buvo įpintas į penkių sekvencinių formacijų kontekstą. Priskyrus Donelaitį „feodalizmo formacijai“, pradėta ypač akcentuoti priespaudos, jungo ir klasių kovos sąlygas, kuriomis gimė poeto kūryba, bei faktą, kad Donelaitis „savo kūryboje turtingai ir giliai meniškai“ atskleidė šiuos pagrindinius savosios epochos bruožus⁵⁸. „Klasių prieštaravimai ryškiai atsispindi „Metų“ vaizduose“, – buvo rašoma 1957 m. išleistame pirmajame „Lietuvių literatūros istorijos“ tome, kartu pabrėžiant, kad Donelaitis vaizdavo metą, kai stiprėjo „klasinis būrų sąmonėjimas“, o valstiečiai gaivališkai priešinosi „išnaudojimui ir nuskurdimui“⁵⁹.

Bandyams pritaikyti prie pakitusių ideologinių sąlygų Donelaitį labai tiko pagrindiniai jo biografijos elementai, pradedant tuo, kad Donelaitis gimė valstiečių šeimoje. Panašu, kad faktas, jog poetas buvo evangelikų kunigas (tarybiniais metais vadintas „pastoriumi“), aktualizuoti jo visai netrukdė. Dažnai buvo pabrėžiama, kad jis buvęs progresyvus⁶⁰, demokratiškas, palaikė „glaudų ryšį su liaudimi“. Donelaičio bylinėjimosi su amtmonu Gottliebu Teophilium Ruhigu (1673–1775) dėl žemės istorija literatūros istorikai irgi pasinaudojo, pateikdami ją kaip istoriją apie tai, kaip Donelaitis gynė valstiečius nuo dvarininkų⁶¹.

Buvo pradėta akcentuoti, kad Donelaitis savo kūryboje „aštriai plaka visuomeninio gyvenimo negeroves“, „atstovavo ne viešpatuojančiai feodalų klasei, o valstiečiams – baudžiauninkams būrams“⁶², „stovi aiškiose išnaudojamųjų valstiečių gynėjo pozicijose“⁶³, „iškelia teisingą mintį, kad ponai gyvena prabangiai liaudies masių nuskurdimo dėka“, vaizduoja valstiečių buitį ir darbą⁶⁴.

⁵⁷ Plg. МИКОЛАЙТИС-ПУТИНАС, В. Поэма Кристионаса Донелайтиса «Времена года». In ДОНЕЛАЙТИС, К. *Времена года: поэма. Перевод с литовского Д. БРОДСКОГО*. Москва, 1946, с. 103-110.

⁵⁸ GINEITIS, L. K. *Donelaitis ir jo poema „Metai“*. Vilnius, 1955, p. 6.

⁵⁹ *Lietuvių literatūros istorija*. T. I: *Feodalizmo epocha*. Red. K. KORSAKAS. Vilnius, 1957, p. 274, 277, 278.

⁶⁰ Plg. GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 16–17.

⁶¹ *Ibid.*, p. 8–9.

⁶² *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 251.

⁶³ GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 9. Plg. *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 259.

⁶⁴ ЖЮГЖДА, Ю. Судьба западных литовцев и Кристионас Донелайтис. In ДОНЕЛАЙТИС, К. *Op. cit.*, с. 101; GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 10; *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 283.

Jau Antrojo pasaulinio karo metais buvo prisimintos ir gerokai sustiprintos kiek primirštos antivokiškos Donelaičio simbolio reikšmės. 1943 m. pavasarį LKP(b) CK įvykusiame pasitarime dėl propagandinės veiklos Trečiojo reicho okupuotoje Lietuvoje buvo išreikšta nuomonė, kad tam tikros Donelaičio citatos gali būti naudojamos siekiant parodyti „vokiečių klastingą plėšikišką politiką lietuvių tautos atžvilgiu“ ir „demaskuoti“ „hitlerininkų melui apie tariamą jų susirūpinimą lietuvių tautos ateitimi“⁶⁵. Kai Maskvoje, TSRS rašytojų klube, 1943 m. pab. į Rusijos gilumą nuo nacistinės Vokietijos okupacijos pasitraukę TSRS lojalūs lietuviai minėjo Donelaičio „Metų“ 125-ąjį jubiliejų, K. Korsakas savo pasisakyme stengėsi išryškinti tą Donelaičio kūrybos dalį, kuri buvo aktuali karo metu ir kuri išreiškė „kovą prieš vokiškuosius kolonizatorius“. Salomėja Nėris minėjime deklamavo atitinkamo turinio Donelaičiui skirtus posmus⁶⁶, galiausiai buvo akcentuojama, kad „Metai“ lietuviams turi skambėti „kaip grėsmingas išspėjimas, kas lauktų lietuvių tautos, jei ji liktų vokiečių vergovėje“⁶⁷. Tokio pobūdžio Donelaičiui teiktos reikšmės neliko vien tik karo aktualija. 1946 m. Juozas Žiugžda rašė: Donelaitis „buvo gerai susipažinęs su tėviškės istorija ir puikiai suprato, kokių kruvinu būdu vokiškieji grobikai atėjo į jo klestinčią tėvynę, kaip jie pavergė jo tėvynainius, paversdami juos beteisiais baudžiauninkais.“⁶⁸ Dar 1957 m. Vincas Mykolaitis turėjo rašyti: „Donelaitis germanizacijai griežtai priešinosi ir ją smerkė. Jis dėjo pastangų užkirsti kelią tai neigiamai įtakai, kurią vokiečiai darė lietuviams.“⁶⁹

Suprantama, kad Donelaitis antivokiečiu, kaip ir tarpukariu, tapdavo daugiausia siekiant parodyti jį kaip aktyvų pačių lietuvių ir lietuvių kalbos teisių gynėją⁷⁰, tebeplaikant kiek modifikuotą lietuvių „vokietinimo“ arba „germanizacijos“ Prūsijos Lietuvoje siužetą⁷¹. Taigi ir pokariu literatūros istorikai teigė, kad Donelaičiui esą visų pirma rūpėjo „sužadinti užguitos ir paniekintos lietuvių liaudies savigarbą, savo vertės, tautinio savitumo pajautimą, pagarbą savo kalbai“⁷². „Lietuvių literatūros istorijoje“ šiuo požiūriu buvo nueita dar toliau, pareiškiant, kad „Dėl tautinių savo epochos prieštaravimų išryškkinimo ir, aplamai, dėl tautiškumą liečiančių motyvų gausumo Donelaitis laikytinas pirmuoju lietuvių poezijoje tautinio jausmo žadintoju.“⁷³

Dar viena korekcija, kuri buvo įvesta iškart po karo, tai privalomas prisitaikymas prie „tautų draugystės“ dogmos, išreikštas specifiniu Rusijos (TSRS), rusų kalbos, rusų liaudies vaidmens pripažinimu donelaitikoje. Šio sąmoningo žingsnio reikėjo siekiant parodyti Donelaitį ne vien kaip nacionalinį, bet ir kaip tarybiniam patriotizmui palaikyti tinkantį simbolį. 1946 m. išleidus Davido Brodskio (kuris, tiesa, tuo metu dar nemokėjo lietuvių kalbos) parengtą Donelaičio „Metų“ vertimą į rusų kalbą, tai tapo įrankiu, kuriuo poema „Metai“ buvo įvesdinta į „visasąjunginį klasikinės literatūros lobyną“. Buvo galima teigti, kad Donelaičio kūryba tapo „pripažinta, įvertinta ir pamilta daugiamilijoninės tarybinės visuomenės“⁷⁴, o D. Brodskio vertimas padarė kūrinį prieinamą visoms TSRS tautoms⁷⁵.

⁶⁵ MAČIULIS, D. Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos–Vokietijos karo metu. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010/2. Vilnius, 2011, p. 101.

⁶⁶ BRAZAITIS, J. Donelaitis praeityje ir dabartyje. *Aidai*, 1964, Nr. 3, p. 128–129.

⁶⁷ MAČIULIS, D. Op. cit., p. 105–106.

⁶⁸ ЖЮГЖДА, Ю. Op. cit., c. 100.

⁶⁹ *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 279.

⁷⁰ ЖЮГЖДА, Ю. Op. cit., c. 102; GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 18.

⁷¹ Apie jo formavimąsi žr.: SAFRONOVAS, V. Bandydas..., p. 82–87.

⁷² GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 19.

⁷³ *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 280.

⁷⁴ GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 3.

⁷⁵ *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 301.

Prisitaikant prie „tautų draugystės“ dogmos, buvo selektyviai pateikiami atskiri Donelaičio biografijos ir jo kūrybos studijų faktai. Pvz., istoriją apie tai, kad Rusijos mokslų akademija „tuo metu, kai carinė Rusijos vyriausybė buvo uždraudusi spausdinti lietuviškas knygas ir laikraščius lotynišku šriftu“, išleido A. Schleicherio parengtą Donelaičio raštų rinkinį, stengtasi parodyti taip, tarytum tai buvo „reali rusų mokslininkų pagalba lietuvių tautai, kovojusiai dėl savo literatūros, kalbos ir kultūros teisių“⁷⁶. Antra vertus, ikikarinėse Donelaičio biografijos interpretacijose buvo užsimenama apie skeptišką Donelaičio santykį su Rusijos valdžia Rytprūsioose Septynerių metų karo laikotarpiu (istorija apie tai, kaip Donelaitis nepildė Rusijos valdžios užgaidų ir nesakė tinkamo pamokslo apie Aleksandrą Nevskį, kurią noriai prisiminė, pvz., V. Gaigalaitis ar A. Bruožis⁷⁷), o tarybiniais metais apie tai, žinoma, buvo nutylima⁷⁸.

Galiausiai retas tekstas, skirtas Donelaičiui, tarybiniais metais apsieidavo be įprasto tarybinį patriotizmą palaikyti turėjusio akcentavimo, kad tik tarybinė santvarka ir Lietuvos buvimas TSRS sudėtyje sudarė galimybės tinkamai pažinti Donelaitį. Ši tezė buvo grindžiama šmeižiant tarpukario Lietuvą, teigiant, kad anuomet „Donelaičiu, kaip baudžios priespaudą ir liaudies buitį vaizduojančiu poetu, nesidomėjo nei valdančioji burokratija, nei platesnieji buržuazijos sluoksniai. Dėl to per visą buržuazijos viešpatavimo laikotarpį nepasirodė nė vieno pilno Donelaičio raštų leidimo.“⁷⁹ Šiuo atveju 1940 m. išspausdintoji plačiąjai visuomenei skirta puošni Juozo Ambrazevičiaus parengta laida su Vytauto Kazimiero Jonyno iliustracijomis buvo savavališkai priskirta prie tarybinės epochos laimėjimų, nors leidinys buvo parengtas gerokai anksčiau⁸⁰. „Tik Tarybų Lietuvoje Donelaičio kūryba buvo tinkamai įvertinta, jai studijuoti ir plisti buvo sudarytos palankios sąlygos. [...] Gausios bibliotekos padarė prieinamus Donelaičio raštus ne tik moksleiviams, bet ir darbo inteligentams, fabriku darbininkams ir kolūkių valstiečiams“, – buvo akcentuojama „Lietuvių literatūros istorijoje“⁸¹. Antra vertus, tokį teiginį išties nebuvo sunku pagrįsti: nuo 1945 iki 1990 m. Lietuvoje vien lietuvių kalba išleistų donelaitikos studijų ir Donelaičio raštų apimtis siekė daugiau kaip 25 tomus, D. Brodskio atliktas vertimas į rusų kalbą, nuolat tobulinamas, buvo perspausdintas 1951, 1955, 1960, 1964, 1984, 1990 m., neminint vertimų į kitas kalbas. Pagaliau būtent tarybiniais metais Donelaitis Lietuvoje tapo privalomąja mokyklinės programos dalimi.

Tačiau bene reikšmingiausias pokytis, susijęs su Donelaičio simboliui Lietuvoje teikiama reikšmėmis, įvykęs pokario metais, buvo tas, kad Prūsijos lietuvis Kristijonas Donelaitis dabar galutinai pavirto visų lietuvių kultūros simboliu. Tuo buvo išbaigtas Donelaičio nacionalizavimo procesas, prasidėjęs dar XIX a. pabaigoje. Kaip minėta, jau anuomet Donelaičio vertimas „susipratusių“ lietuviu buvo tapęs lietuvių nacionalinės kultūros bendrybe – tai buvo būdinga ir Prūsijos lietuviams, ir Rusijos lietuviams, ir lietuvių emigrantams. Jau tarpukariu Mykolas Biržiška, traktuodamas visą raštiją lietuvių kalba kaip bendros kultūros struktūrinį elementą, teigė, kad „Lietuvių literatūros istorijoje „Metai“ pradeda *naują jos gdynę*“⁸² – pasaulietinės literatūros epochą. Šį teiginį vėliau kartojo K. Korsakas⁸³, o pokariu, apibūdinant Donelaičio indėlį, šablonas „grožinės lietuvių literatūros pradininkas“ prigijo galutinai. Tačiau negana to, pokario metais buvo įtvirtinta ne vien paties Donelaičio ir jo kūrybos nacionalizacija; nacionalizuoti, paversti vienos nacionalinės

⁷⁶ Ibid. p. 255–256. Plg. GINEITIS, L. K. *Donelaitis...*, p. 31–32.

⁷⁷ [GAIGALAITIS, V.] *Kristijonas Dūnelaitis...*, p. 14; [BRUOŽIS, A.] Op. cit., p. 31.

⁷⁸ Plg. GINEITIS, L. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius, 1964, p. 196–197.

⁷⁹ *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 256.

⁸⁰ Plg. BRAZAITIS, J. Op. cit., p. 130.

⁸¹ *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 257.

⁸² BIRŽIŠKA, M. *Dūnelaičio gyvenimas ir raštai*. Kaunas, 1927, p. 164.

⁸³ Žr.: KORSAKAS, K. Kristijonas Donelaitis ir jo „Metai“. *Pergalė*, 1944, Nr. 2, p. 102–106.

kultūros dalimi buvo ir jo kūrybos veikėjai. Štai Vincas Mykolaitis rašė: „Jo žymiausiame kūrinyje, „Metų“ poemoje, ryškiai atsispindi Rytų Prūsijos, o netiesiogiai ir visos Lietuvos, lietuvių baudžiauninkų butis ir krašto gamta.“⁸⁴ Tokį Donelaičiui ir jo kūrybai suteiktą vaidmenį pavyzdinčiai įkūnijo 1964 m., minint poeto 250-ąsias gimimo metines, jam pastatytas paminklas, iškilęs ne kur kitur, o Vilniaus universiteto rūmų kriptoje – mieste, su kuriuo Donelaitis nėra turėjęs nieko bendra, tačiau kuris pokariu buvo verčiamas centrine objektyvuotų lietuvių nacionalinės kultūros išteklių sandauba.

Būtent šia – esminio lietuvių nacionalinės kultūros simbolio – reikšme, niveliuojant poeto priklausymą specifinei Prūsijos lietuvių kultūrai, Donelaičių buvo pradėta aktualizuoti jau nuo pirmųjų pokario metų visoje Lietuvoje. 1945 m. Klaipėdoje atkurti Donelaičio aikštės ir Donelaičio gatvės pavadinimai (gatvė 1959 m. sujungta su S. Nėries gatve; po 1988 m. gatvės vėl atskirtos, grąžinant Donelaičio g. pavadinimą), 1955 m. Klaipėdos pirmajai vidurinei mokyklai suteiktas Donelaičio vardas, 1957 m. fiksuojama idėja Klaipėdoje statyti paminklą Donelaičiui (neįgyvendinta), 1960 m. Rusnėje K. Donelaičio vardu pavadinta gatvė – visa tai buvo apraiškos bandymų režimo sankcionuotu lietuvių nacionalinės kultūros simboliu paženklinti miestus ir gyvenvietes, su kuriomis Donelaitis, žinoma, nebuvo turėjęs nieko bendra. Tačiau Donelaičio simboliu šiuose miestuose ir gyvenvietėse buvo galima parodyti ryšį su lietuvių nacionaline kultūra, palaikyti Lietuvos (kad ir TSRS kontekste), bet ne TSRS, kaip „mūsų“ erdvės, sampratą.

Suprantama, kad sankcionuodami Donelaičio simbolio aktualizavimą režimo agentai tikėjosi visuomenės akyse suteikti režimui daugiau legitimumo. Ne mažiau svarbu, kad iškeliant Donelaičio figūrą kaip kone svarbiausią lietuvių nacionalinės kultūros pasiekimą, buvo siekiama Lietuvos matomumo, reikšmės pripažinimo, visų pirma Maskvos akyse. Tačiau režimo išduota sankcija aktualizuoti Donelaičių, tinkamai pakreipus jo interpretaciją, galėjo stiprinti ir savitumo bei nacionalinio bendrumo jausmus. Maža abejonių, kad būtent šia linkme galiausiai buvo pakreiptas Donelaičio atminimas pokario Klaipėdoje.

1973 m. gruodį, 260-ųjų Donelaičio gimimo metinių išvakarėse, Klaipėdoje jam atidengta statula (skulpt. Petras Deltuva)⁸⁵ buvo pirmasis šiame mieste pokariu iškilęs paminklas (kurio pastatymo idėja, kaip minėta, sklandė gerokai anksčiau), įprasminęs ne tarybinės ideologijos dogmas ar Tarybų Sąjungos įkūrėjus ir vadus, o lietuvių nacionalinės kultūros simbolį. Palaiminusi iniciatyvą statyti šį paminklą, bet neturėdama formalaus Maskvos leidimo, miesto administracija ryžosi gudybei ir sankcionavo K. Donelaičio mokyklai pagaminto biusto perdarymą į 5 m aukščio paminklą, kurį atidengiant ir vėliau komentuojant kritinėje spaudoje buvo kartojama, kad tai esti tam tikras „originalus biustas“. Dalyvauti paminklo atidengimo iškilmėse buvo pakviestas ir kalbą sakė vienas svarbiausių tuometinėje Lietuvos TSR humanistikos funkcionierių akademikas Kostas Korsakas, anuomet jau išgarsėjęs rašytojas Justinas Marcinkevičius ir kt. neklaipėdiečiai. Tai liudytų, kad atidengiant paminklą Donelaičiui Klaipėdoje aiškus miesto vadovybės signalas, jog į lietuvių nacionalinės kultūros simbolių aktualizavimą ir palaikymą šiame mieste ji žiūri palankiai, buvo siunčiamas ne tik vietinei, bet ir respublikos inteligentijai.

Panašu, kad būtent Donelaičio statulos atidengimas Klaipėdoje bus lėmęs, jog po kelerių metų visai kitokio turinio signalą miesto vadovybė turėjo siųsti suprojektuodama centre naują aikštę, specialiai pritaikytą naujam Vladimiro Lenino paminklui. Tačiau Donelaičio statulos niekas šalinti, žinoma, nesirengė. Maža to, ši statula Donelaičio vardu pavadintoje aikštėje ilgainiui tapo 8–9-uosiu dešimtmečiais susiformavusių ritualų Donelaičiui atminti vieta. Donelaičio mokyklos moksleiviai,

⁸⁴ *Lietuvių literatūros istorija...*, p. 251.

⁸⁵ *Tarybinė Klaipėda*, 1973 12 30, Nr. 305 (7967).

mokytojai ir direktorius Romualdas Bloškys kasmet sausio 1 d. poeto gimimo dienos proga dėdavo prie paminklo gėlių, o rugsėjo 1 d. mokslo metų pradžios proga dėstytojai ir studentai iš greta aikštės buvusio Valstybinės konservatorijos Klaipėdos fakultetų pastato saulei tekant „vainikuodavo“ Donelaičio paminklą ažuolo vainiku. Šie lokaliniai ritualai, po 1988–1990 m. įgiję naujas formas ir tebetęsiami iki šiol, 8–9-uju dešimtmečiais turėjo kelias prasmes. Pirma, ritualizuotas atminimas kreipė jo dalyvius ne į ką kita, o į vieną svarbiausių lietuvių kultūros atstovų, taigi tai buvo būdas palaikyti priklausomumo nacionalinei kultūrai jausmą kaip bendruomeniškumo pagrindą. Antra, ritualizuotas atminimas telkė jo dalyvius į neformalų socialinį tinklą ir leido stiprinti ryšius jo viduje. Vietinei inteligentijai ir kraštotyrininkams, įsitraukusiems į šį tinklą, Donelaičio simbolis buvo svarbus dar ir todėl, kad jis, viena vertus, buvo bendranacionalinis, virtęs mokyklinės programos dalimi, bet antra vertus, Klaipėdoje galėjo būti susietas su vietine specifika, priskirtas Prūsijos Lietuvos regionui. Taigi Donelaitis atliko ir tam tikros sąsajos tarp pokariu į Klaipėdą suvažiavusios inteligentijos bei šio krašto praeities vaidmenį.

Didelė Donelaičio simboliui Klaipėdoje teikta reikšmė ypač išryškėjo persitvarkymo laikotarpiu, kas sutapo ir su 1989 m. minėta poeto gimimo 275-ųjų metinių sukaktimi. 1988–1990 m. Klaipėdos inteligentijos ir kraštotyrininkų terpėje Donelaičio simbolį sąmoningai bandyta susieti su „tautos atgimimu“⁸⁶. Teigta, kad jis žadino „naujam gyvenimui“ žmogų ir netgi Lietuvą, įteigė „tautai valios nugalėti vergą savyje“, prieš pat pirmuosius demokratinius rinkimus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą 1990 m. pradžioje duodant užuominą: „mes, Donelaičio pamokyti, pasitinkame tautos pavasarį“⁸⁷.

Taigi kalbant apie aptartąjį trečiąjį kontekstą, Donelaičio simbolio ambivalentiškumas „tarp suartėjimo ir konflikto“ jame pasireiškė keliomis formomis:

1. Donelaitis apibrėžė tai, kas „tarybiškai lietuviška“ ir kas antivokiška, t. y. jis turėjo suartinti lietuvius, ugdyti jų lojalumą naujam režimui ir TSRS, bet antra vertus, buvo naudojamas kaip antivokiškas simbolis, orientuojant lietuvius prieš vokiečius, kurie XX a. vidurio tarybinėje propagandoje virto vienais iš „amžinų lietuvių tautos priešų“.

2. Donelaitis apibrėžė tai, kas yra „tarybiškai lietuviška“ ir kas nėra „tarybiškai rusiška“, t. y. turėjo suartinti lietuvius, leisti pajusti jiems kultūrinį savitumą TSRS kontekste. Pastarasis aspektas, užmaskuotas ir viešai beveik neišreikštas, yra ryškus, pvz., kai kalbame apie tai, kokį vaidmenį Donelaičio simbolis ėmė vaidinti neformaliu lygmeniu vėlyvojoje tarybinėje epochoje Klaipėdoje.

Vietoje išvadų

Trys ideologinių įtampų kontekstai, kuriuose XIX a. pab. – XX a. pab. funkcionavo Donelaičio simbolis, parodo, kad daugiau kaip šimtą metų poeto figūrą buvo bandoma paversti tuo, kuo ji niekuomet nėra buvusi: nors jo kūryboje išties galima rasti Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo, rūpinimosi lietuviakalbių šio regiono gyventojų dorove apraiškų, reikėtų atmesti galimybę, kad Donelaitis galėjo mąstyti nacionalistinėmis XIX–XX a. kategorijomis ir atitikti tuos paveikslus, kurie apie jį buvo sukurti lietuvių nacionalinės kultūros formavimo epochoje arba bandant įtvir-

⁸⁶ Plg. ALEKNAVIČIUS, B. „Jau saulelė vėl...“ *Tarybinė Klaipėda*, 1989 02 05, Nr. 31 (12520); ALEKNAVIČIUS, B. Donelaitikos mozaika. *Tarybinė Klaipėda*, 1989 05 28, Nr. 123 (12612); ŠALTENIS, A. Gėlės prie Kristijono Donelaičio paminklo. *Klaipėda*, 1990 01 03, Nr. 1 (12790); ALEKNAVIČIUS, B. Kristijono Donelaičio jubiliejų palydėjus. *Klaipėda*, 1990 02 20, Nr. 41 (12830); ALEKNAVIČIUS, B. Kristijonas Donelaitis mūsų gyvenime. *Klaipėda*, 1990 12 29, Nr. 288 (13077).

⁸⁷ Plg. ŠALTENIS, A. Gėlės...; ALEKNAVIČIUS, B. Kristijono Donelaičio jubiliejų...

tinti Lietuvoje tarybinį režimą. Didžiąją savo gyvenimo dalį Donelaitis praleido ribotoje nedidelio mikroregiono erdvėje, tačiau priklausė toli gražu ne vien šiam regionui ar korporacinei Bažnyčios organizacijai. Dėl įgyto išsilavinimo, pasaulėžiūros ir išskirtinių gebėjimų Donelaitį neabejotinai galima priskirti Europos apsišvietusių bendruomenei, ir būtent jos pažiūroms jis visų pirma atstovavo tiek kaip kunigas, tiek ir kaip kūrėjas. Tad belieka pateikti jau ne pirmą kartą keliamą svars-
tymą: ar tikrai trys ką tik aptarti ideologiniai kontekstai šiandien bėra aktualūs ir ar negalėtumėme, pažvelgę į Donelaitį plačiau, įvertinę europines jo kūrybos dimensijas, žiūrėti į jį ne pro naciona-
listinius akinius, bet kaip į universalią Apšvietos epochos asmenybę? Galbūt tai ir yra būdas, kaip galų gale pašalinti konflikto potencialą ir padaryti taip, kad Donelaitis tik suartintų?

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

- KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai: bibliofilijos apybraižos*. Vilnius, 1993.
- KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius, 1996.
- KUZBORSKA, Alina. Eine doppelte Rezeption: Christian Donalītius versus Kristijonas Donelaitis. In *Ostpreußen – Westpreußen – Danzig: Eine historische Literaturlandschaft*. Hrsg. von J. STÜBEN. München, 2007, S. 259-284.
- MAČIULIS, Dangiras. Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos–Vokietijos karo metu. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010/2. Vilnius, 2011, p. 93–112.
- POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Bandytas formuoti alternatyvą: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje. In *Daugiareikšmės tapatybės tarpuerdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXIII). Sud. V. SAFRONOVAS, N. STRAKAUSKAITĖ, L. MOTUZIENĖ. Klaipėda, 2011, p. 69–103.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis: Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011.
- TETZNER, Franz. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalītius. *Altpreußische Monatsschrift*, 1914, Bd. 51, S. 171-187, 250-270.
- WENAU, Lutz. *Der Pfarrdichter von Tollmingkehmen und seine Zeit*. Lilienthal, 1996.

BETWEEN CONFLICT AND CONVERGENCE: ACTUALIZATION OF THE SYMBOL OF DONELAITIS IN THE LATE 19TH TO THE LATE 20TH C. IN PRUSSIAN LITHUANIA AND KLAIPĖDA REGION

Vasilijus Safronovas
Klaipėda University, Lithuania

S u m m a r y

In the actualization of the symbol of Donelaitis in Prussian Lithuania, and later in Klaipėda Region, the said symbol has always been ambivalent; it brought together, and simultaneously invoked secession, or even a conflict. In the article, the argument is justified by demonstrating the functioning of the symbol of Donelaitis in three meaningful contexts which are analyzed from the perspective of the content of the discourse and the symbolic expressions.

In the first context, the poet was turned into a symbol of regional patriotism of Prussian Lithuania. At the end of the 19th c., with the process of Lithuanians' assimilation taking place in Eastern Prussia, Donelaitis was of no interest for the peasant culture, and although he was a representative of the latter, attempts were made to have Donelaitis represent Germans. The aspiration united primarily researchers and social activists who were specifically interested in the studies of Donelaitis

or were involved in ethnographic activities in Eastern Prussia. Probably one of the first obvious testimonies to an attempt to turn Donelaitis into a symbol, i.e. a monument erected in Lazdynėliai in 1896, clearly expressed the intentions of the maintenance of regional patriotism of Prussian Lithuania. The regional uniqueness was to be perceived in the German context, and Donelaitis was to become another “resource” to postulate that uniqueness. Not only for the declining Lithuanian population, but primarily for Germans he was to become a figure that East Prussia could be proud of, by placing him alongside other outstanding authors of the region, such as Simon Dach, Johann Gottfried Herder, or Max Schenkendorf. In the case of Donelaitis, the intentions have never been fully embodied.

To sustain the said interpretation, the strategy applied to the perception of the symbol of Donelaitis merely expressed broader integrating attitudes used for the inclusion of the assimilating Prussian Lithuanians into the German nation. By such an interpretation, the convergence of Lithuanians of Prussian Lithuania and Germans was taking place, however, the exclusion of Lithuanians who lived on both sides of the that time German–Russian border was deepened.

In the second meaningful context, Donelaitis was interpreted as a symbol of Lithuanian culture intended for Lithuanians. During the process of nationalization of Donelaitis that started in the late 19th c., the audience considered to be “Lithuanians” were to be proud of the Lithuanian language and culture, therefore, the figure of Donelaitis was primarily used to represent a Lithuanian hero, a model that was to encourage the maintenance of the language. Even though Prussian Lithuanians were the first who started demonstrating the initiatives to symbolically convey the values that were discursively attached to Donelaitis, the process of his nationalization on the turn of the 20th c. equally affected the Lithuanians-participants of the creation of national culture who lived in Prussian Lithuania, in the Russian Empire, and in exile in North America. However, it was not totally clear whether in the early 20th c. Donelaitis had already become a significant figure of memory for Lithuanians.

Moreover, after WW1, the first efforts were noticed to entwine the symbol of Donelaitis in the context of Lithuanian and German competition for the dominance in Klaipėda Region. Despite the attempts of turning Donelaitis into a resource of the maintenance of regional patriotism of Prussian Lithuania made before WW1, and despite the fact that after 1919 the said patriotism was used as a significant support for the anti-integrational Memellandish ideology in Klaipėda Region, the symbol of Donelaitis in it started to be used by Lithuanians with the aim of elimination of the German influence. By the symbol, the segment of the community that supported German culture was prevented from the perception of Donelaitis as a representative of “their own” culture. With Lithuanians having asserted their claims to Donelaitis and having nationalized him, he was to become alien to Germans. Therefore, in that context, the symbol of Donelaitis also functioned between the conflict and convergence: it consolidated Lithuanians, however, simultaneously, specific steps were made to prevent the possibility of any Lithuanians and Germans’ mutual perception of Donelaitis as their common heritage.

The Soviet period was characterized by another context of Donelaitis’ interpretation discussed in the present article. There Donelaitis was considered to be a pillar of Lithuanian culture, a bard of Lithuanian serfs trampled by German landlords. In that case, the interpretation of Donelaitis as a representative of the “class struggle” was combined with the previous nationalist version. By that new interpretation, after WW2, the symbol of Donelaitis was actualized not only in the former territory of Klaipėda Region, but also all over Lithuania. The interpretation of Donelaitis inculcated

in post-war Lithuania, differently from the previous one, did not have anything in common with the region that the poet came from. Moreover, it was in the post-war years that Prussian Lithuanian Kristijonas Donelaitis finally turned into a symbol of Lithuanian culture. By that, the process of Donelaitis' nationalization that had started in the late 19th c. was completed.

Perhaps the greatest merit of the authors who „Sovietised“ the interpretation of Donelaitis in post-war years is the fact that their efforts assured the place for Donelaitis in the ranks of the symbols whose public support was authorized by the Soviet regime. Thus, Donelaitis became one of the symbols of the Lithuanian national culture whose public exploitation was authorised by the new regime and lasted continuously over all the period after WW2. It is clear that, by authorising the actualization of the symbol of Donelaitis, the agents of the regime had expected to provide the regime with more legitimacy in the eyes of the general public. It is equally important that the making of the figure of Donelaitis appear as almost the most significant achievement of Lithuanian national culture sought to make Lithuania visible to Moscow and its significance recognized primarily by Moscow. However, the authorization issued by the regime to actualize Donelaitis after providing him with appropriate interpretation could have strengthened the feeling of uniqueness and the sense of national community. There is little doubt that it was in that direction that the remembrance of Donelaitis in post-war Klaipėda was finally developed.

Therefore, in terms of the third context, the ambivalence of the symbol of Donelaitis “between the convergence and the conflict” in it manifested itself in several forms: 1) Donelaitis defined what was “Lithuanian in a Soviet way” and what was anti-German, i.e. he was to get Lithuanians together, to cultivate their loyalty to the new regime and the USSR, and, on the second hand, he was exploited as an anti-German symbol by orienting Lithuanians against Germans who, in the Soviet propaganda of the mid-20th c., turned into “one of the eternal enemies of Lithuanian nation”; and 2) Donelaitis defined what was “Lithuanian in a Soviet way” and what was not “Russian in a Soviet way”, i.e. he was to bring Lithuanians together and to allow them to feel their cultural uniqueness in the context of the USSR. The latter aspect, masked and hardly expressed publicly, stands out, e.g., when we talk about the role played by the symbol of Donelaitis at a non-formal level in Klaipėda in the late Soviet epoch.